

Αστρονομία

Ενότητα # 11: Τελικές Καταστάσεις (Μελανές Οπές)

Νικόλαος Στεργιούλας
Τμήμα Φυσικής

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.

Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

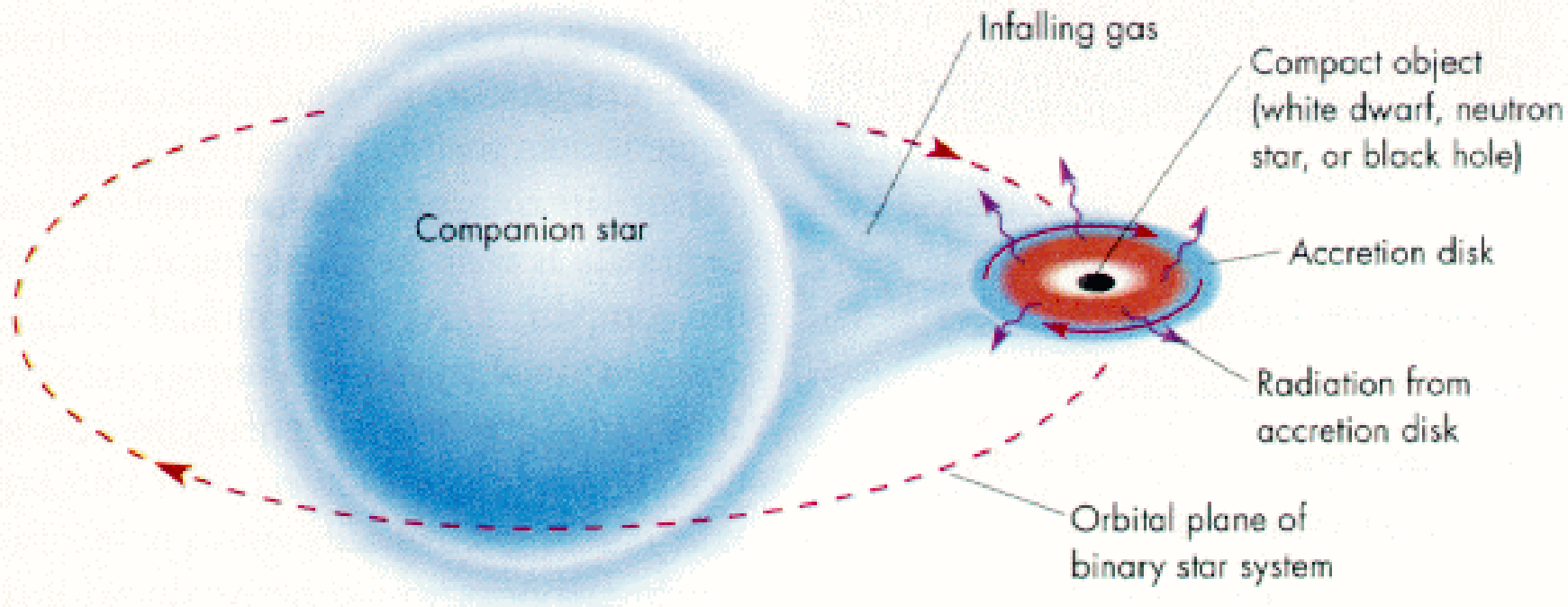

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ

- *Κεφ. 11^ο Τελικές Καταστάσεις (Μελανές Οπές)*

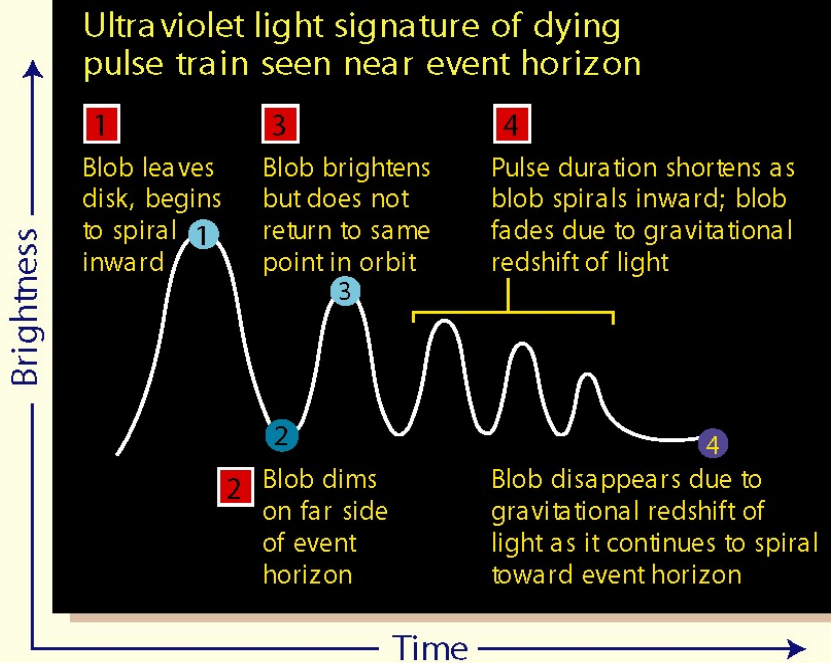
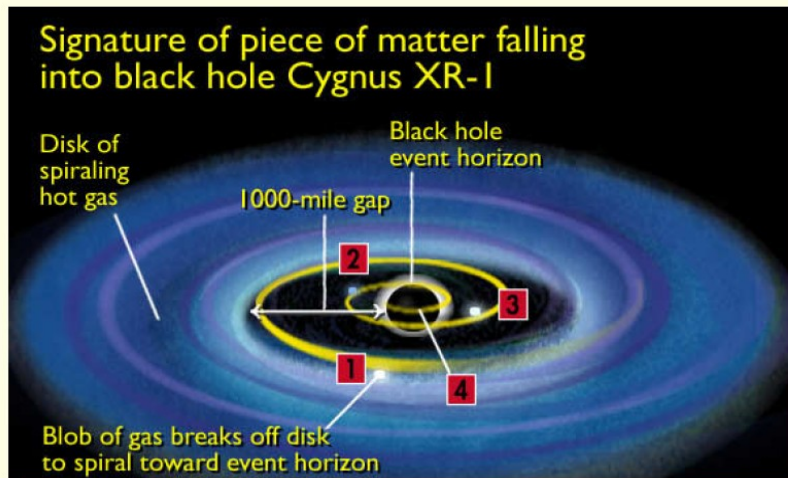
Ν. Στεργιούλας

ΠΡΟΣΑΥΞΗΣΗ ΥΛΗΣ

Εικόνα 1: Στην περίπτωση ύπαρξης υπερκαινοφανούς σε διπλό σύστημα, ο συνοδεύων αστέρας θα επιβιώσει, χάνοντας μόνο μικρό μέρος της ύλης του. Κατά την εξέλιξη του συνοδεύοντα αστέρα σε ερυθρό γίγαντα, ο αστέρας νετρονίων που παρέμεινε από την έκρηξη θα αρχίσει να προσαυξάνει ύλη από τον συνοδεύοντα [1].

Μ. Ο. ΣΕ ΔΙΠΛΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΑΚΤΙΝΩΝ-X

Εικόνα 2: Εκπομπή φωτός από ύλη σε δίσκο προσαύξησης γύρω από μελανή οπή. Η λαμπρότητα εμφανίζει μέγιστα και ελάχιστα κατά την κίνηση της γύρω από τη μελανή οπή, και τελικά εξαφανίζεται λόγω της μεγάλης μετατόπισης προς το ερυθρό [2].

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ ΥΛΗΣ ΠΟΥ ΠΡΟΣΑΥΞΑΝΕΤΑΙ ΣΤΗ ΜΕΛΑΝΗ ΟΠΗ

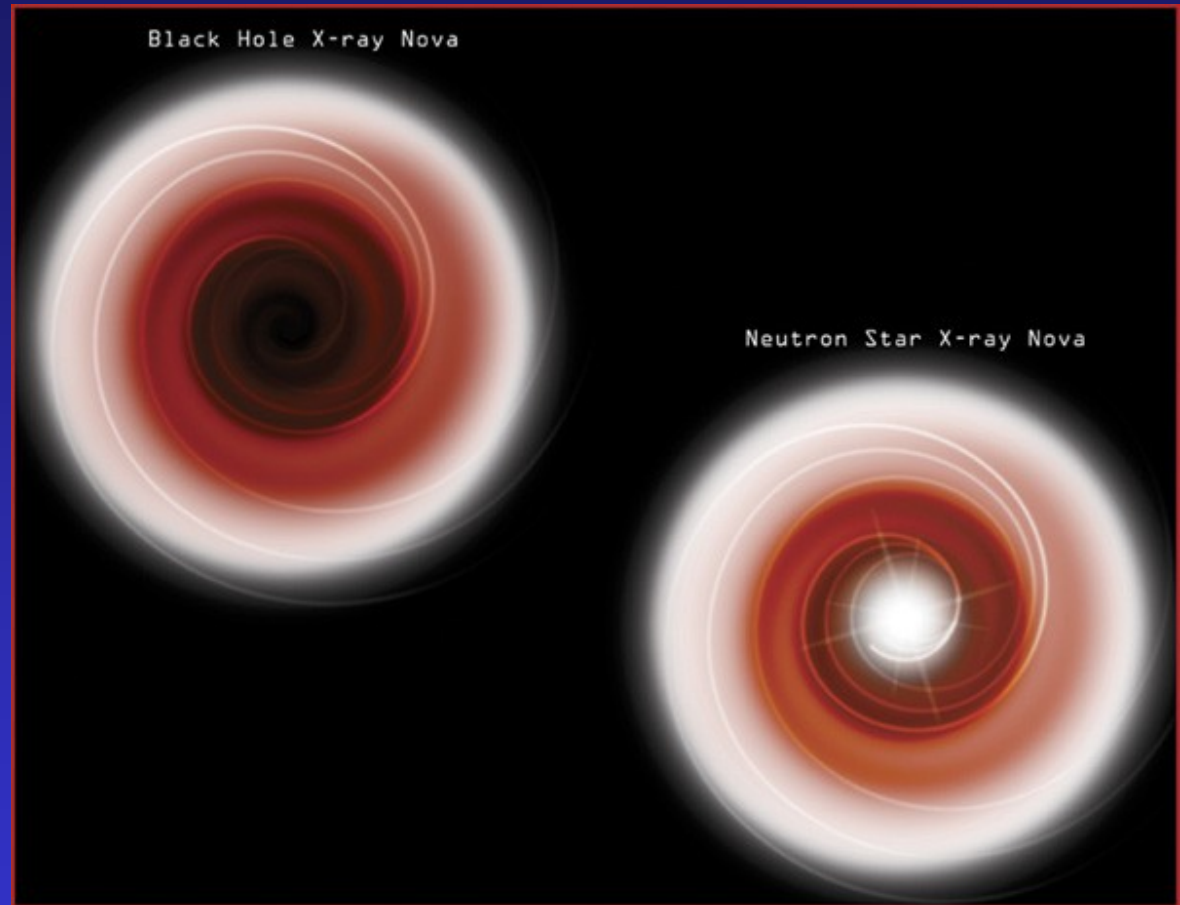
ΜΕΛΑΝΗ ΟΠΗ:

Η ύλη περνά τον ορίζοντα γεγονότων χωρίς έκλαμψη.

ΑΣΤΕΡΑΣ

ΝΕΤΡΟΝΙΩΝ:

Η ύλη συγκρούεται με την επιφάνεια του αστέρα: έκλαμψη!

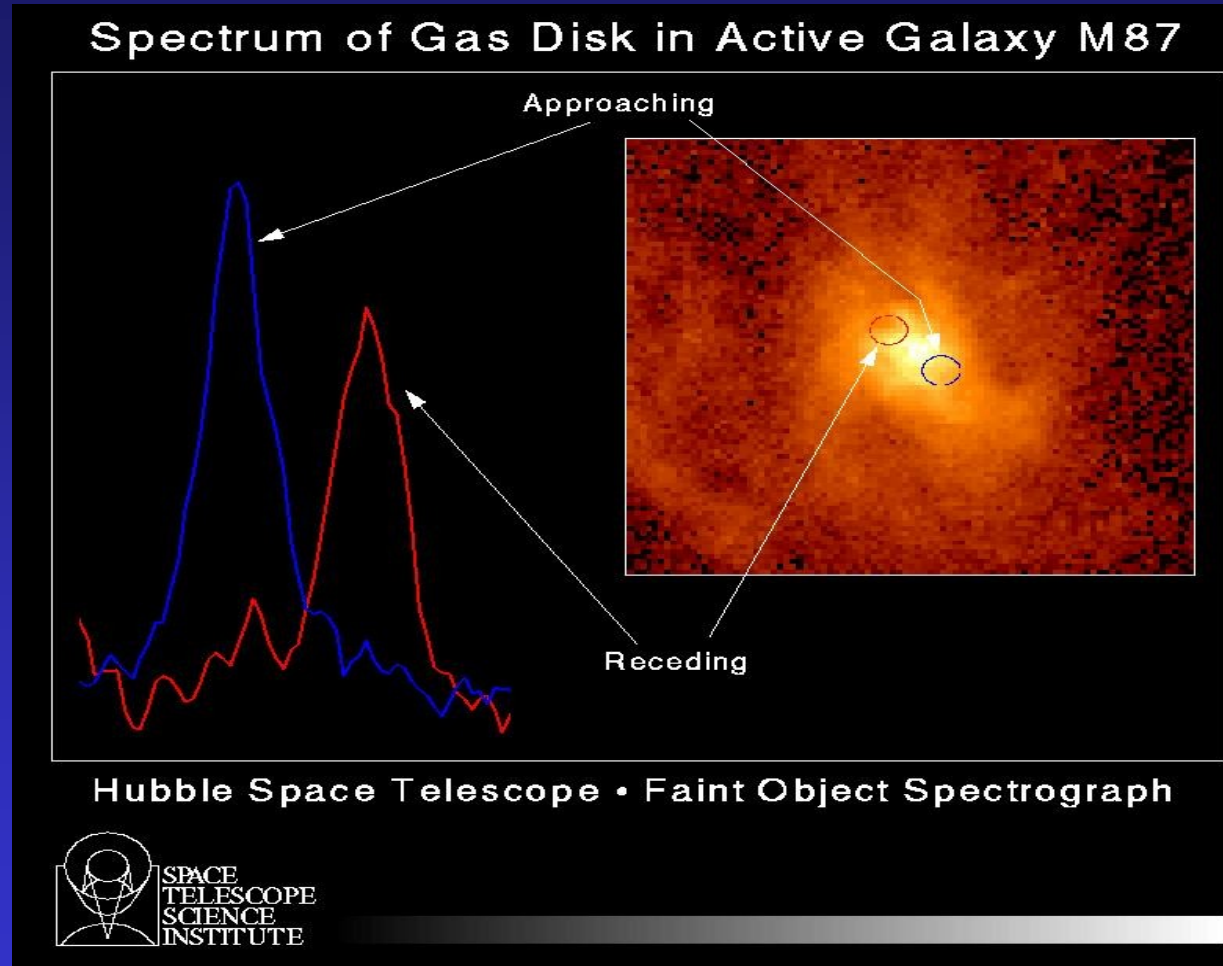

Εικόνα 3: Η βαρυτική μετατόπιση προκαλεί εξασθένηση της έντασης του φωτός, καθώς η ύλη πλησιάζει μια μελανή οπή (αριστερά) ή έναν αστέρα νετρονίων (δεξιά). Στην περίπτωση της μελανής οπής η ύλη διαπερνά τον ορίζοντα γεγονότων, ενώ στην περίπτωση του αστέρα νετρονίων παρατηρείται έκλαμψη όταν η ύλη προσκρούει στην επιφάνειά του [3].

ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΑΧΥΤΗΤΩΝ ΚΟΝΤΑ ΣΤΗ ΜΕΛΑΝΗ ΟΠΗ

Μέσω του φαινομένου της μετάθεσης Doppler γνωστών φασματικών γραμμών μετρήθηκαν ταχύτητες ~ 550 km/s.

Η μάζα που δημιουργεί το βαρυτικό πεδίο είναι 3 δισεκατομμύρια ηλιακές μάζες.

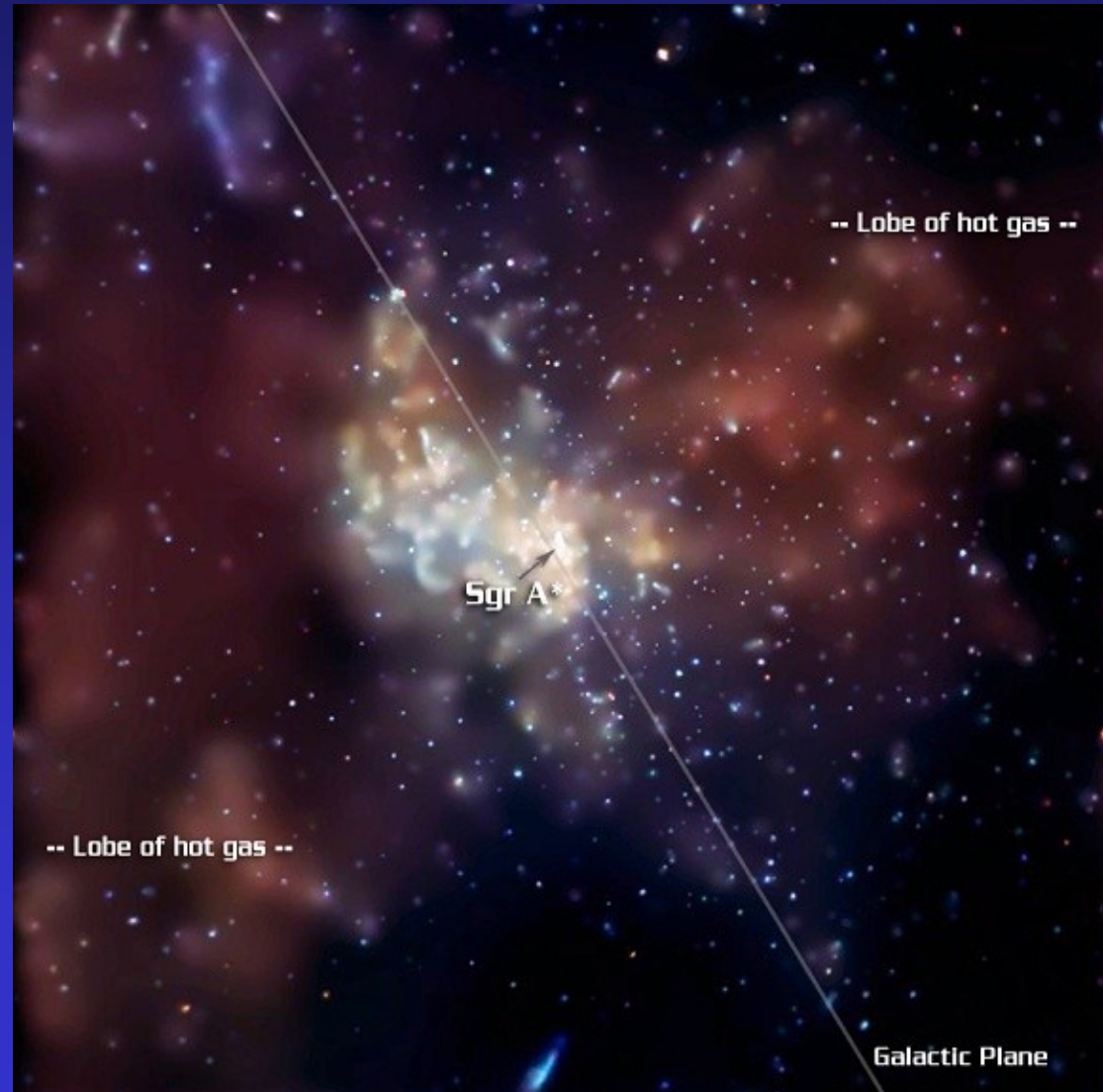
Εικόνα 4: Διάγραμμα των ταχυτήτων που μετρήθηκαν σε περιστρεφόμενο δίσκο θερμού αερίου στο κέντρο του ενεργού γαλαξία M87 [4].

Η ΜΕΛΑΝΗ ΟΠΗ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΔΙΚΟΥ ΜΑΣ ΓΑΛΑΞΙΑ

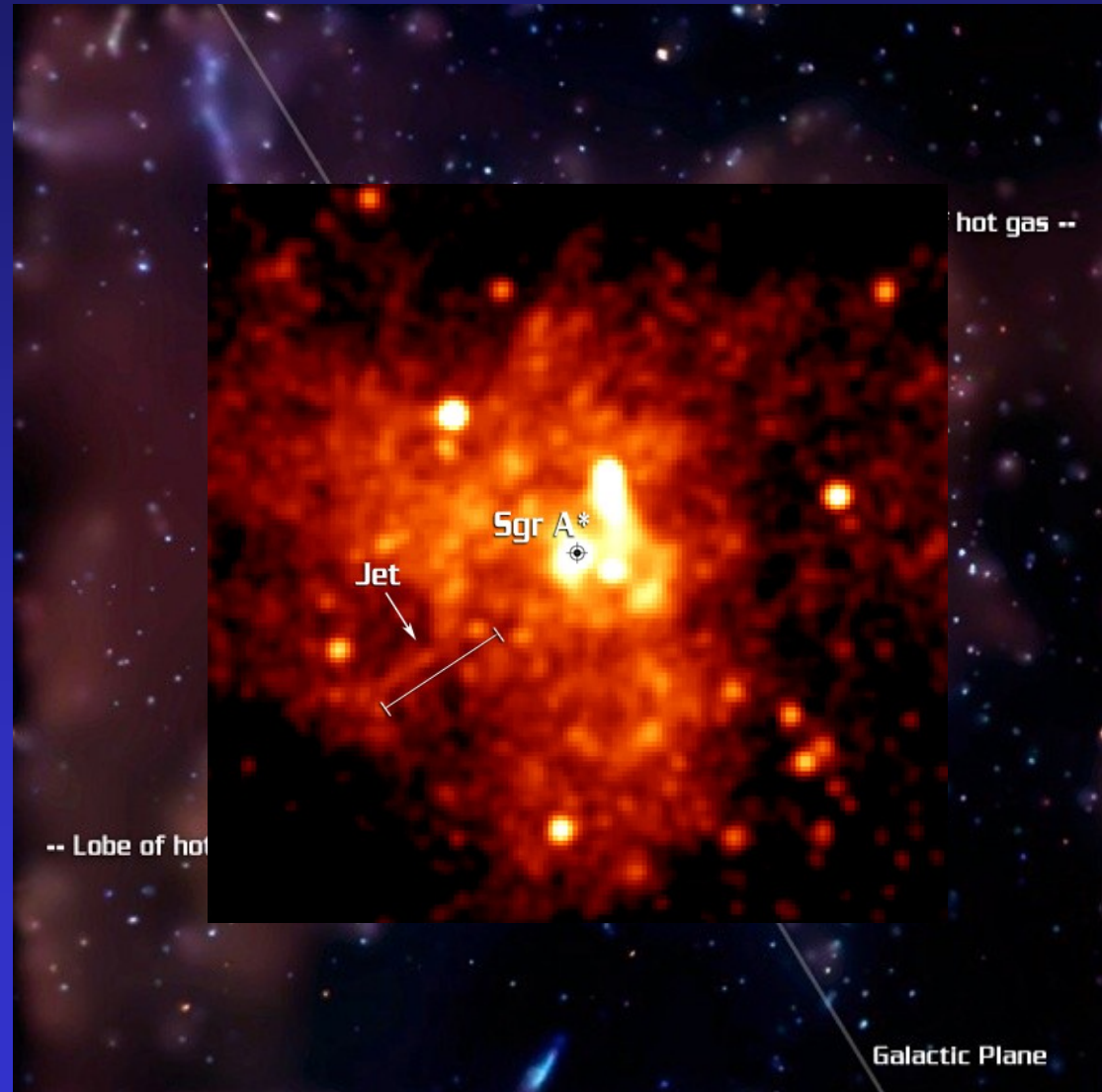
Πρόσφατες παρατηρήσεις στις ακτίνες-Χ αποκαλύπτουν την ύπαρξη πίδακα και λοβών θερμού αερίου.

Εικόνα 5: Η θέση της μελανής οπής Sgr A* στο κέντρο του Γαλαξία. Φαίνονται λοβοί θερμού αερίου που εκτείνονται σε δεκάδες έτη φωτός στις δύο πλευρές της μελανής οπής [5].

Η ΜΕΛΑΝΗ ΟΠΗ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΔΙΚΟΥ ΜΑΣ ΓΑΛΑΞΙΑ

Πρόσφατες παρατηρήσεις στις ακτίνες-Χ αποκαλύπτουν την ύπαρξη πίδακα και λοβών θερμού αερίου.

Εικόνα 6: Η μελανή οπή Sgr A* και πίδακας ακτίνων-Χ, μήκους 1.5 έτους φωτός [6].

Η ΜΕΛΑΝΗ ΟΠΗ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΔΙΚΟΥ ΜΑΣ ΓΑΛΑΞΙΑ

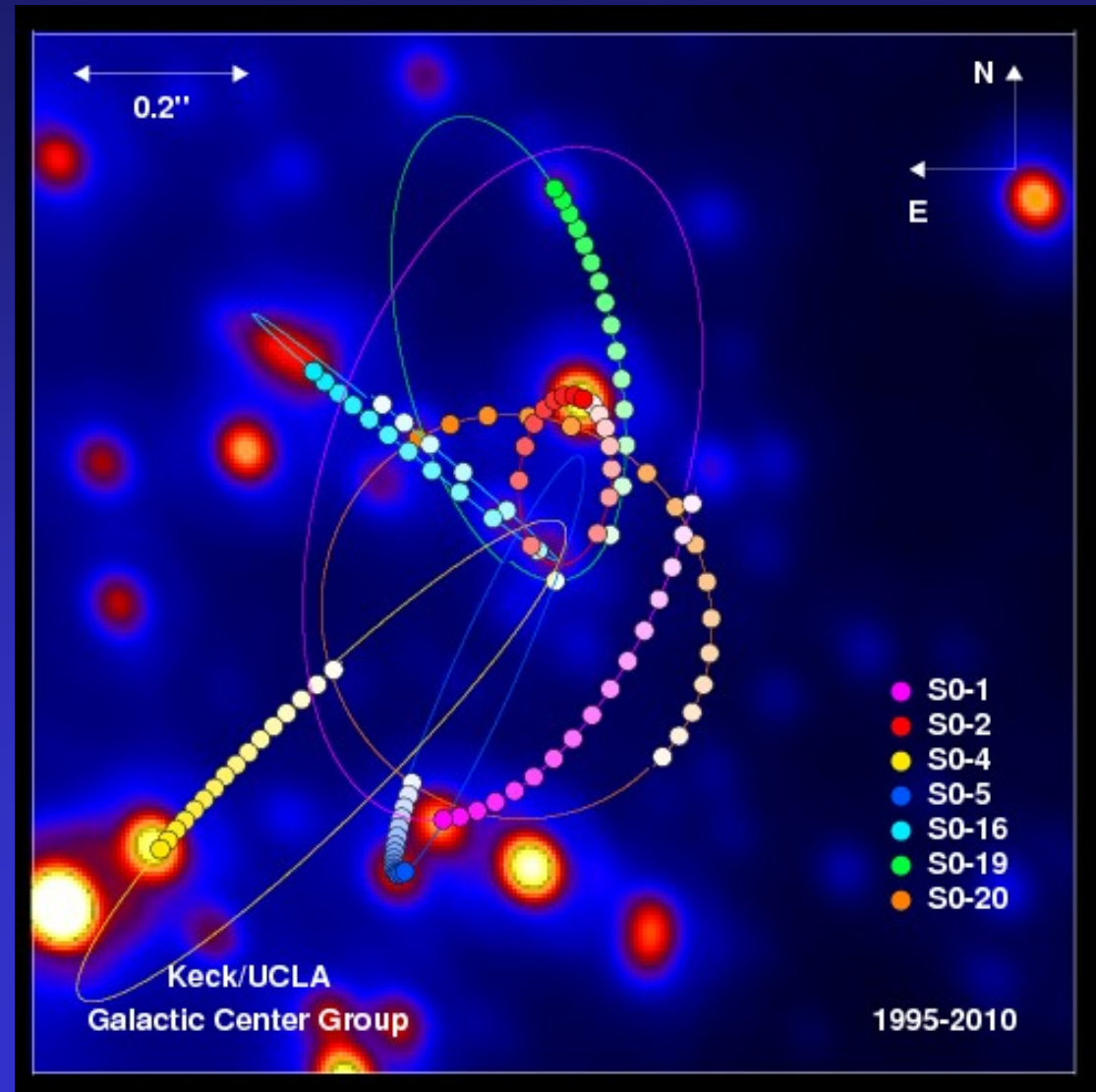

Εικόνα 7: Η μελανή οπή στο κέντρο του Γαλαξία σε ακτίνες - X (αριστερά), και καλλιτεχνική απεικόνιση του κέντρου του Γαλαξία (δεξιά) [7].

Η ΜΕΛΑΝΗ ΟΠΗ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΔΙΚΟΥ ΜΑΣ ΓΑΛΑΞΙΑ

Από μακροχρόνιες παρατηρήσεις της κίνησης των άστρων γύρω από τον Sgr A* υπολογίστηκε η μάζα της μαύρης τρύπας ίση με 3.7 εκατομμύρια ηλιακές μάζες.

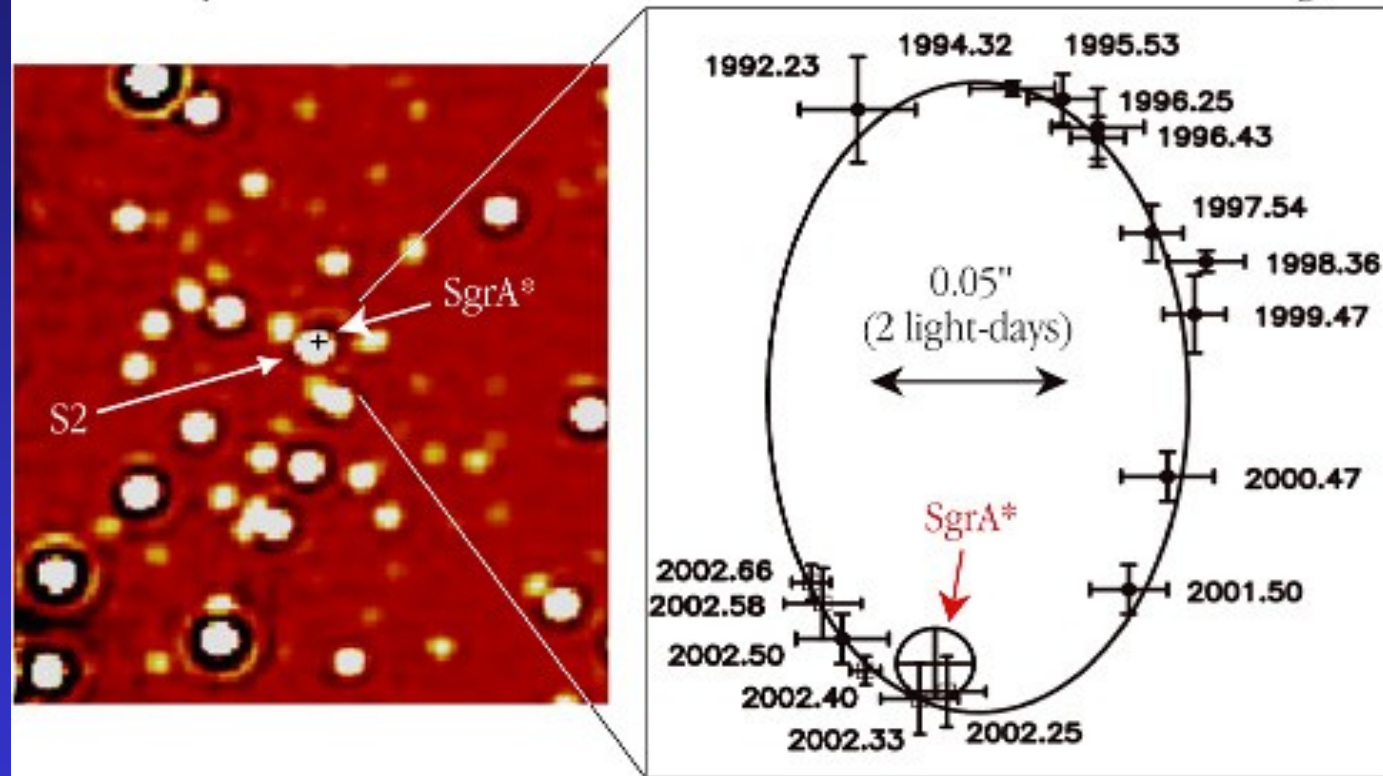
Εικόνα 8: Τροχιές αστέρων στην περιοχή των κεντρικών 1.0 x 1.0 δευτέρων λεπτών του τόξου του Γαλαξία [8].

Η ΜΕΛΑΝΗ ΟΠΗ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΔΙΚΟΥ ΜΑΣ ΓΑΛΑΞΙΑ

NACO May 2002

S2 Orbit around SgrA*

Εικόνα 9: Η τροχιά του αστέρα S2 γύρω από τον SgrA*. Από αυτές τις παρατηρήσεις φαίνεται ότι μια μελανή οπή υπάρχει στο κέντρο του Γαλαξία [9].

The Motion of a Star around the Central Black Hole in the Milky Way

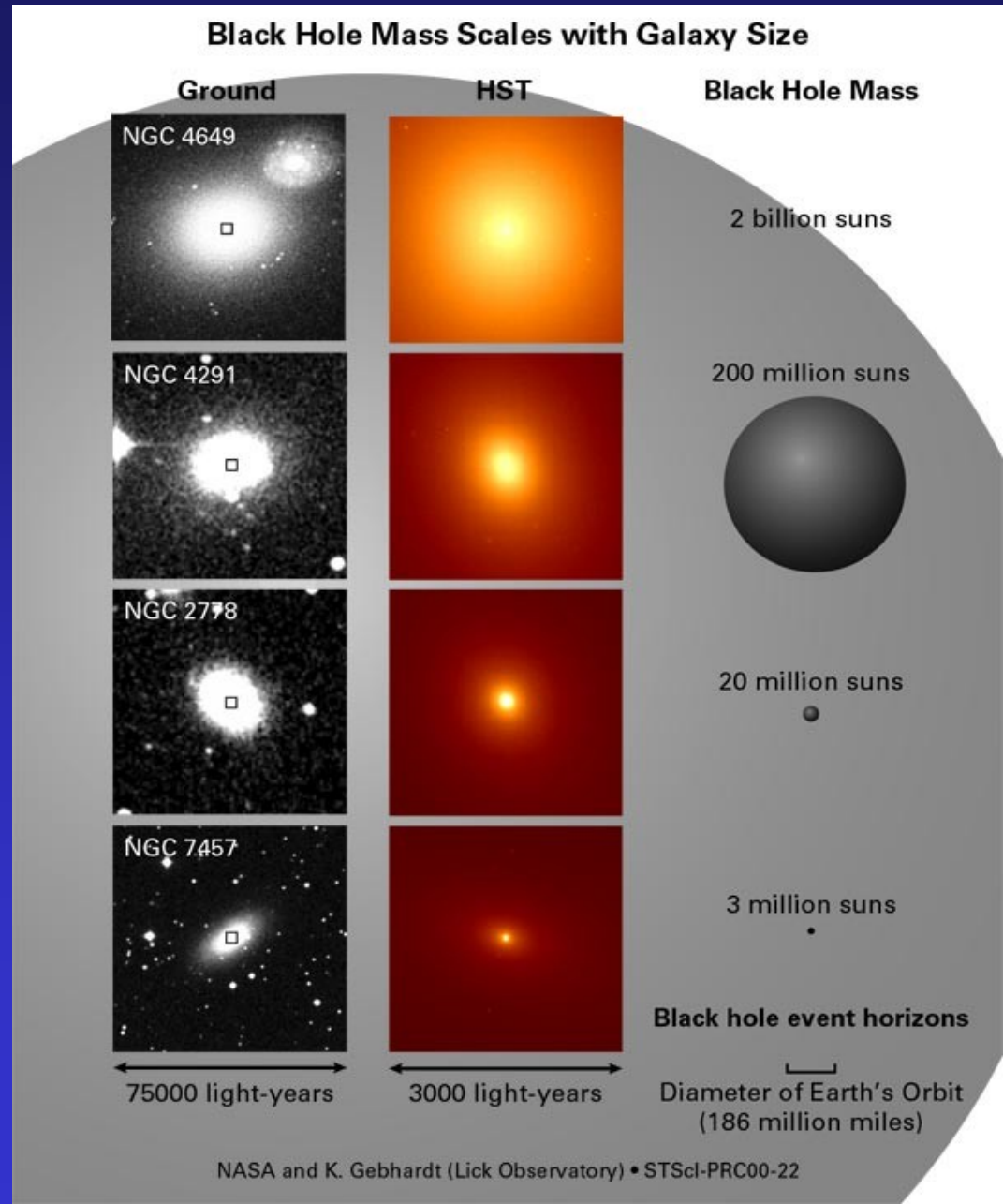

© European Southern Observatory

ESO PR Photo 23c/02 (9 October 2002)

ΜΑΖΑ ΓΑΛΑΞΙΑΚΗΣ ΜΕΛΑΝΗΣ ΟΠΗΣ

Η μάζα μιας γαλαξιακής μελανής οπής βρέθηκε ότι είναι ανάλογη του μεγέθους του γαλαξία στον οποίο υπάρχει.

Εικόνα 10: Σύγκριση τεσσάρων ελλειπτικών γαλαξιών και των μαζών των μελανών οπών τους. Η αριστερή στήλη δείχνει τους Γαλαξίες. Η μεσαία στήλη απεικονίζει την κεντρική τους περιοχή. Στη δεξιά στήλη φαίνονται οι μάζες των μελανών οπών και οι αντίστοιχες διάμετροι των οριζόντων γεγονότων τους [10].

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΟΔΥΝΑΜΙΑΣ

6^{ος} αιώνας - Ο Ιωάννης Φιλόπονος περιγράφει ότι:

«αν αφήσει κανείς ταυτόχρονα δυο σώματα με διαφορετικές μάζες να πέσουν από το ίδιο ύψος, θα φτάσουν στο έδαφος στον ίδιο χρόνο»

17^{ος} αιώνας - Γαλιλαίος

1880 Eötvös - μάζα αδράνειας = βαρυτική μάζα

1907 - Ο Einstein συνειδητοποιεί ότι η βαρύτητα δρα ισοδύναμα ως επιτάχυνση.

Οι αδρανειακοί παρατηρητές της Νευτώνειας φυσικής, αντικαθίστανται από παρατηρητές που πέφτουν ελεύθερα σε ένα πεδίο βαρύτητας.

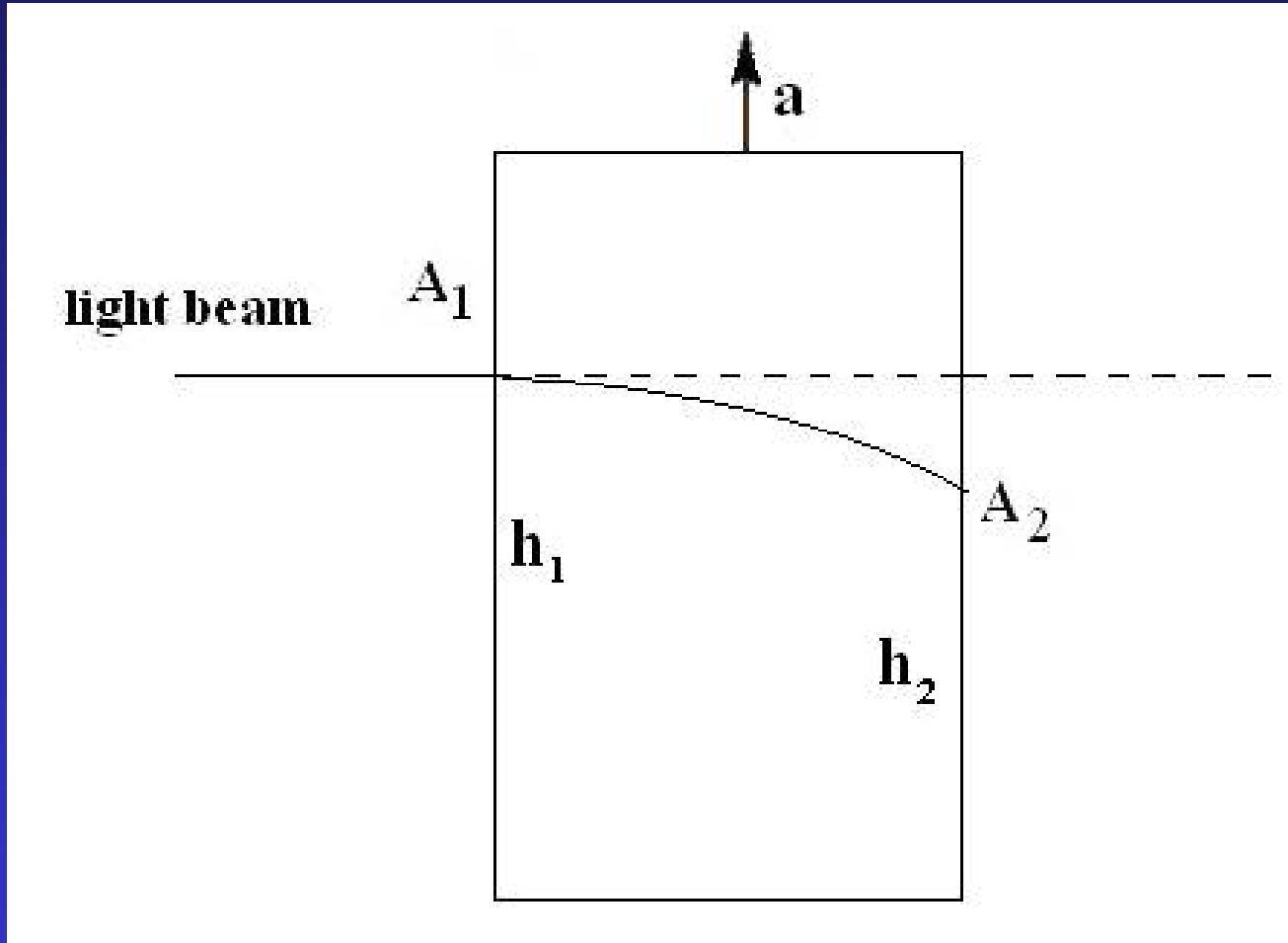
Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΟΔΥΝΑΜΙΑΣ

Εικόνα 11: Η αρχή της ισοδυναμίας: Η δύναμη αδράνειας που αντιλαμβάνεται παρατηρητής που επιταχύνεται είναι ισοδύναμη με ανάλογη βαρυτική δύναμη [11].

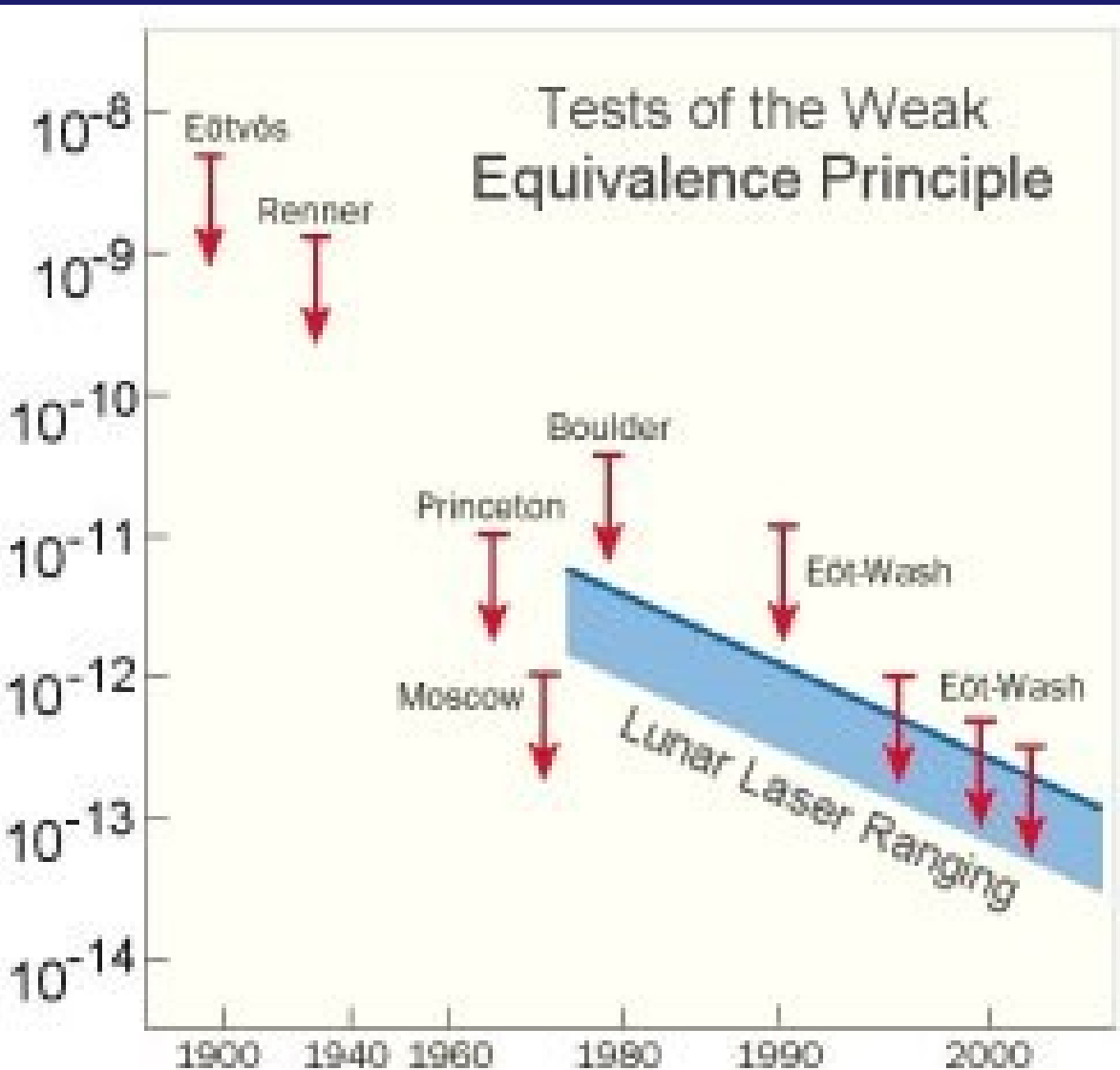
ΚΑΜΠΥΛΩΣΗ ΤΡΟΧΙΑΣ ΦΩΤΟΝΙΩΝ

Εικόνα 12: Καμπύλωση της τροχιάς φωτονίων σε επιταχυνόμενο σύστημα. Σύμφωνα με την αρχή της ισοδυναμίας, ένα (ισοδύναμο) βαρυτικό πεδίο πρέπει επίσης να προκαλεί καμπύλωση της τροχιάς φωτονίων.

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΟΔΥΝΑΜΙΑΣ

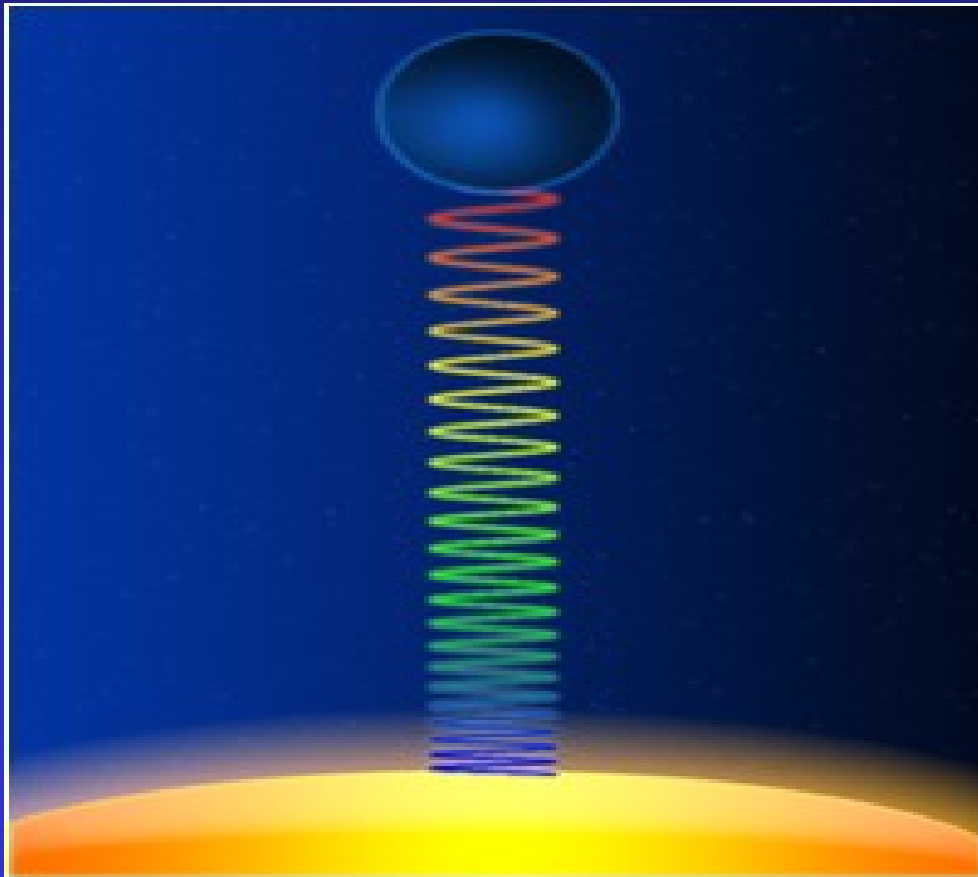
Πειραματικός έλεγχος:

Εικόνα 13: Μετρήσεις της σχετικής διαφοράς της βαρυτικής επιτάχυνσης σε σώματα διαφορετικής μάζας, από το 1900 μέχρι τις αρχές του 21ου αιώνα [13].

ΕΛΑΤΤΩΣΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΦΩΤΟΝΙΩΝ

1907 Με βάση την αρχή της ισοδυναμίας ο Einstein εξήγαγε τόσο την καμπύλωση του φωτός όσο και την ελάττωση της ενέργειας των φωτονίων καθώς εξέρχονται από ένα βαρυτικό πεδίο.

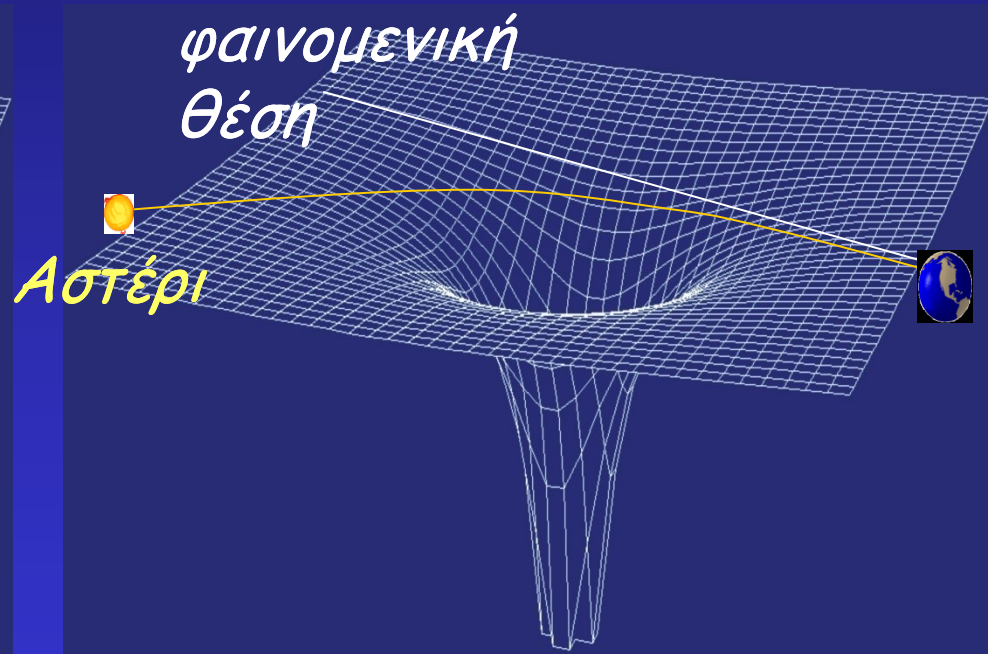
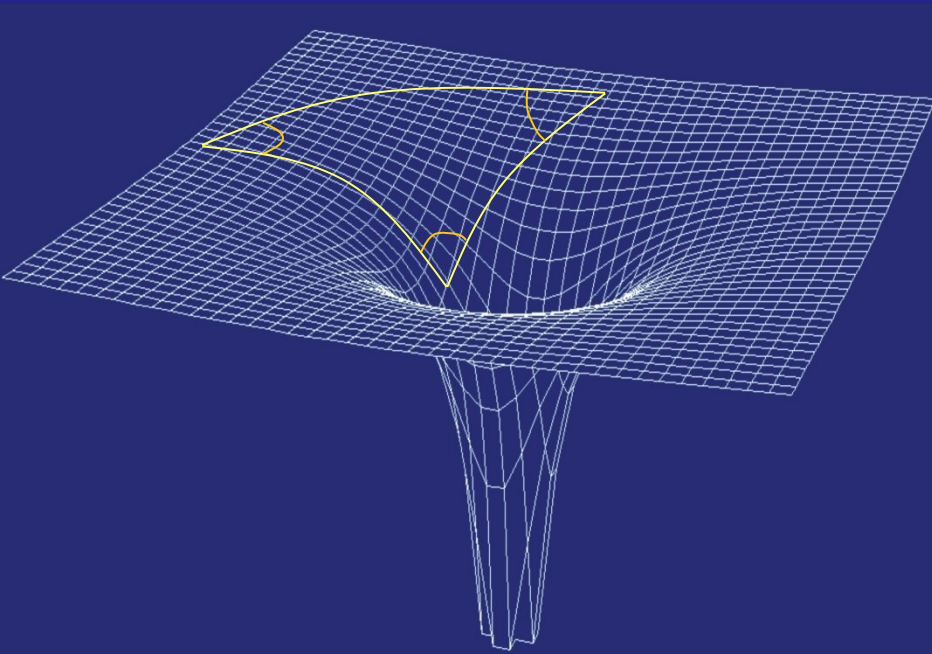

Εικόνα 14: Μετάθεση του μήκους κύματος προς το ερυθρό, κατά την έξοδο φωτονίου από βαρυτικό πεδίο (καλλιτεχνική απεικόνιση) [14].

Η ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η έννοια της βαρύτητας αντικαθίσταται από την έννοια ενός **καμπυλομένου χωρόχρονου**, στον οποίο το φως ακολουθεί τροχιά με βάση την αρχή της ελάχιστης δράσης.

Κάθε μορφή ενέργειας καμπυλώνει το χωρόχρονο.

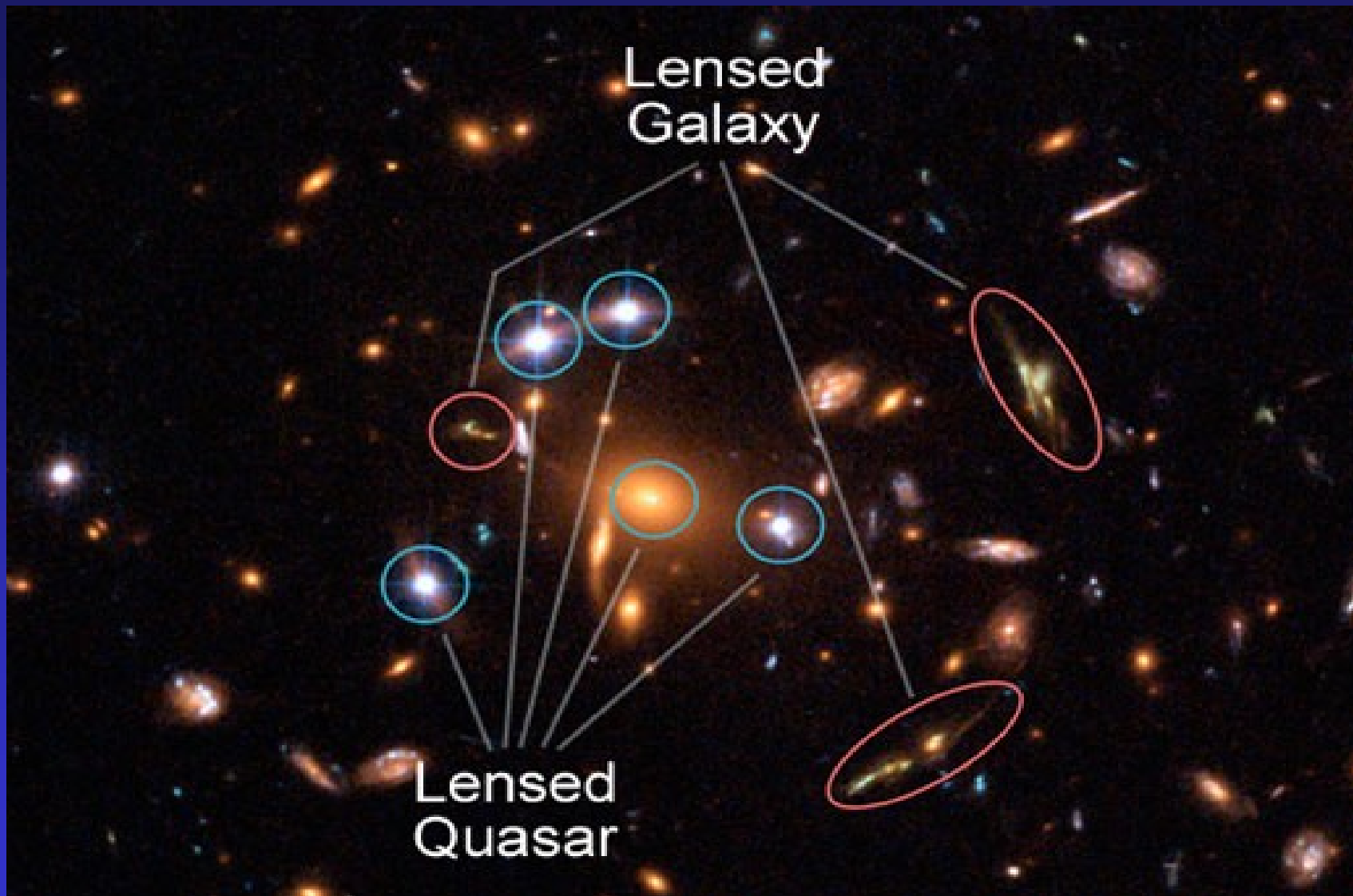
Εικόνα 15: Η πραγματική θέση ενός αστέρα, σε αντίθεση με τη φαινομενική του, λόγω καμπύλωσης του φωτός.

ΒΑΡΥΤΙΚΟΙ ΦΑΚΟΙ

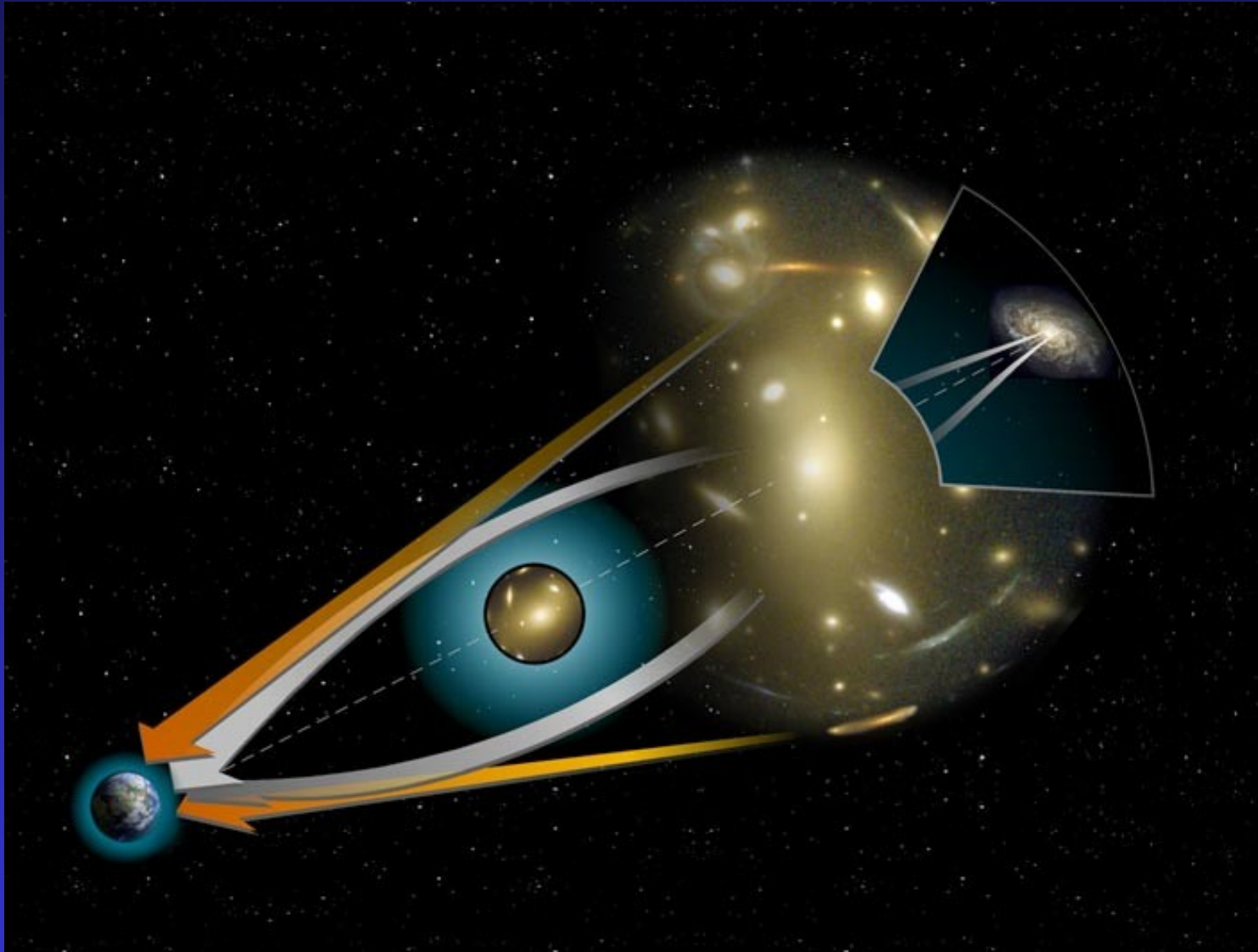
Εικόνα 16: Εικόνα από το τηλεσκόπιο Hubble, στην οποία φαίνεται η δημιουργία πέντε ειδώλων ενός μακρινού Quasar, από το σμήνος γαλαξιών SDSS J1004+4112, μέσω βαρυτικής καμπύλωσης του φωτός [16].

ΒΑΡΥΤΙΚΟΙ ΦΑΚΟΙ

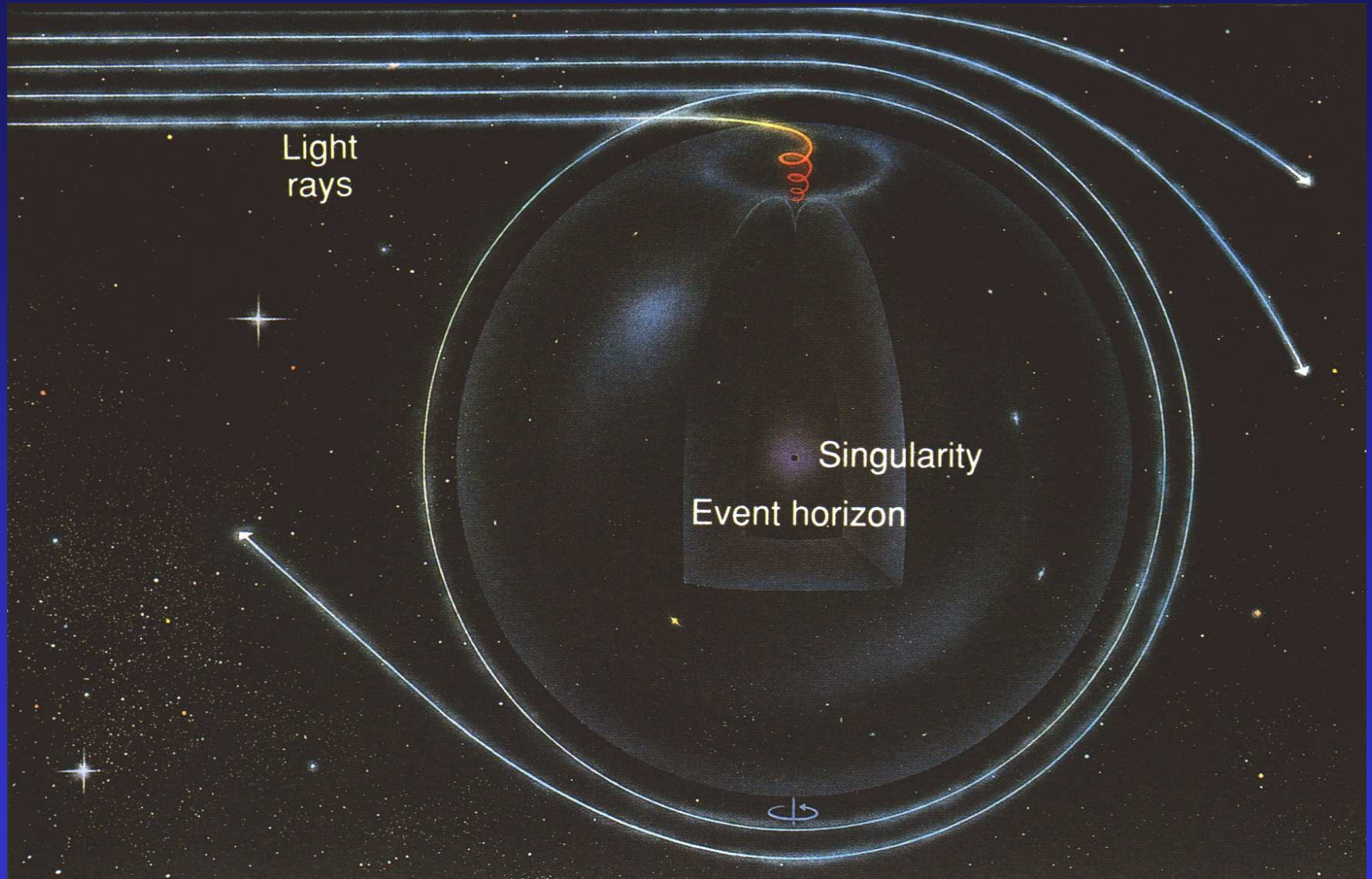
Εικόνα 17: Τα πέντε είδωλα του Quasar, καθώς και στρεβλωμένες εικόνες άλλων γαλαξιών, λόγω καμπύλωσης του φωτός από το ίδιο σμήνος γαλαξιών [17].

ΒΑΡΥΤΙΚΟΙ ΦΑΚΟΙ

Εικόνα 18: Φως από μακρινό γαλαξία παραμορφώνεται και καμπυλώνεται λόγω βαρύτητας, κατά το πέρασμά του κοντά από σμήνος Γαλαξιών [18].

ΦΩΤΟΝΙΑ ΚΟΝΤΑ ΣΕ Μ.Ο.

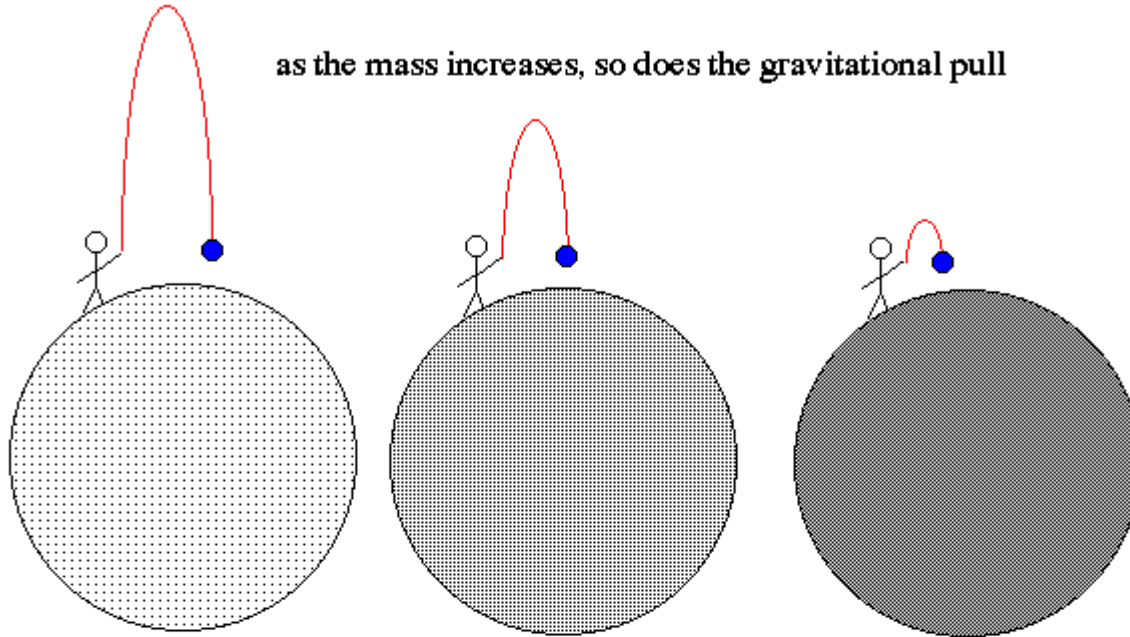
Εικόνα 19: Τροχιές φωτονίων για διέλευση κοντά σε μελανή οπή. Φωτόνια με μικρή παράμετρο κρούσης παγιδεύονται εντός του ορίζοντα γεγονότων της μελανής οπής [19].

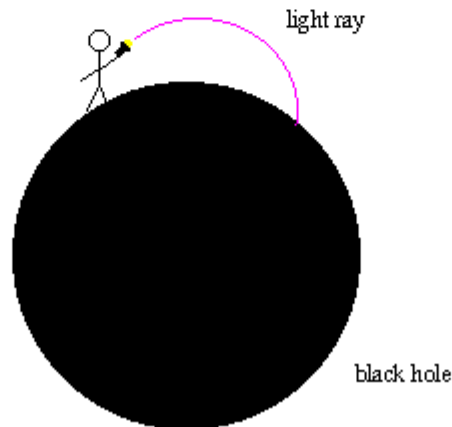
ΜΕΛΑΝΕΣ ΟΤΤΕΣ

Black Hole

as the mass increases, so does the gravitational pull

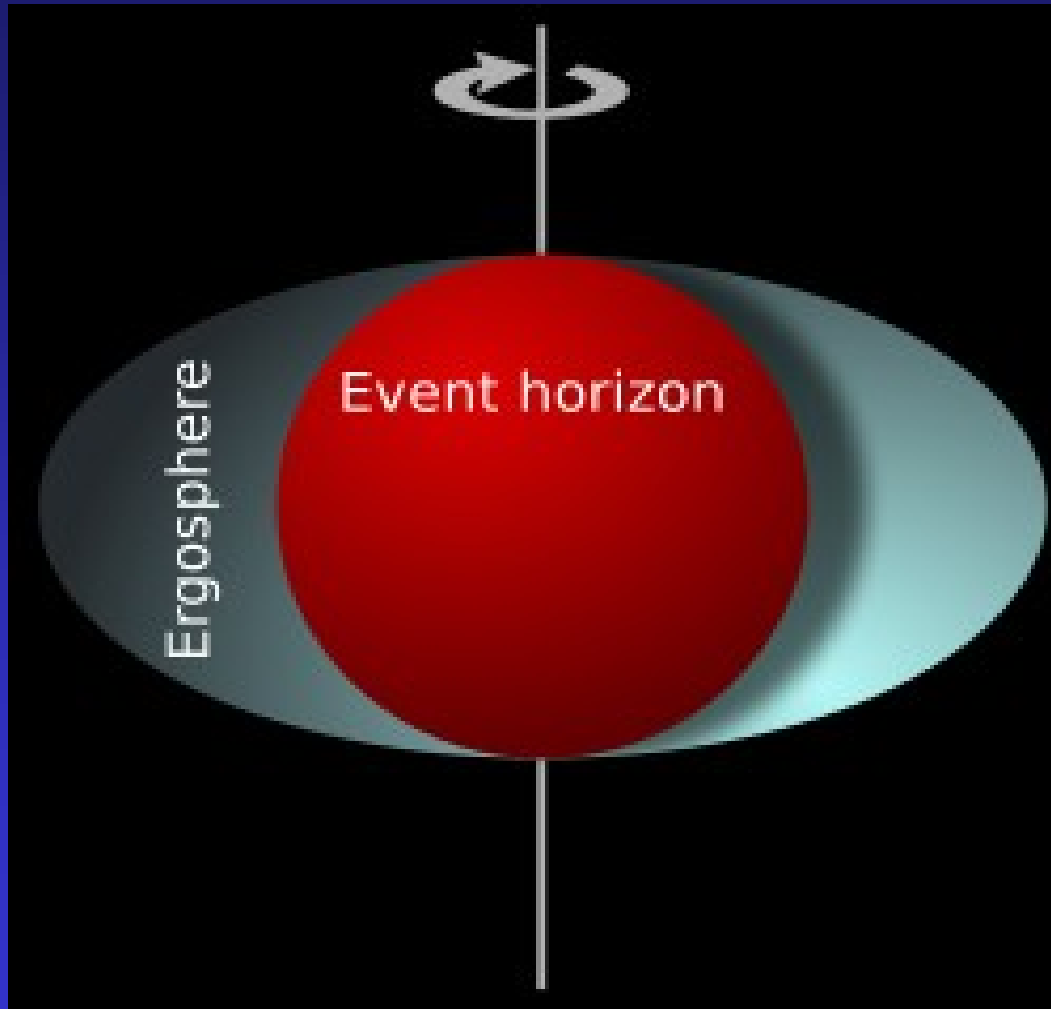

if the gravitational pull is such that even light cannot escape, then a black hole forms

Εικόνα 20: Το Νευτώνειο ανάλογο της έννοιας της μελανής οπής (J. Michell, 1783) [20].

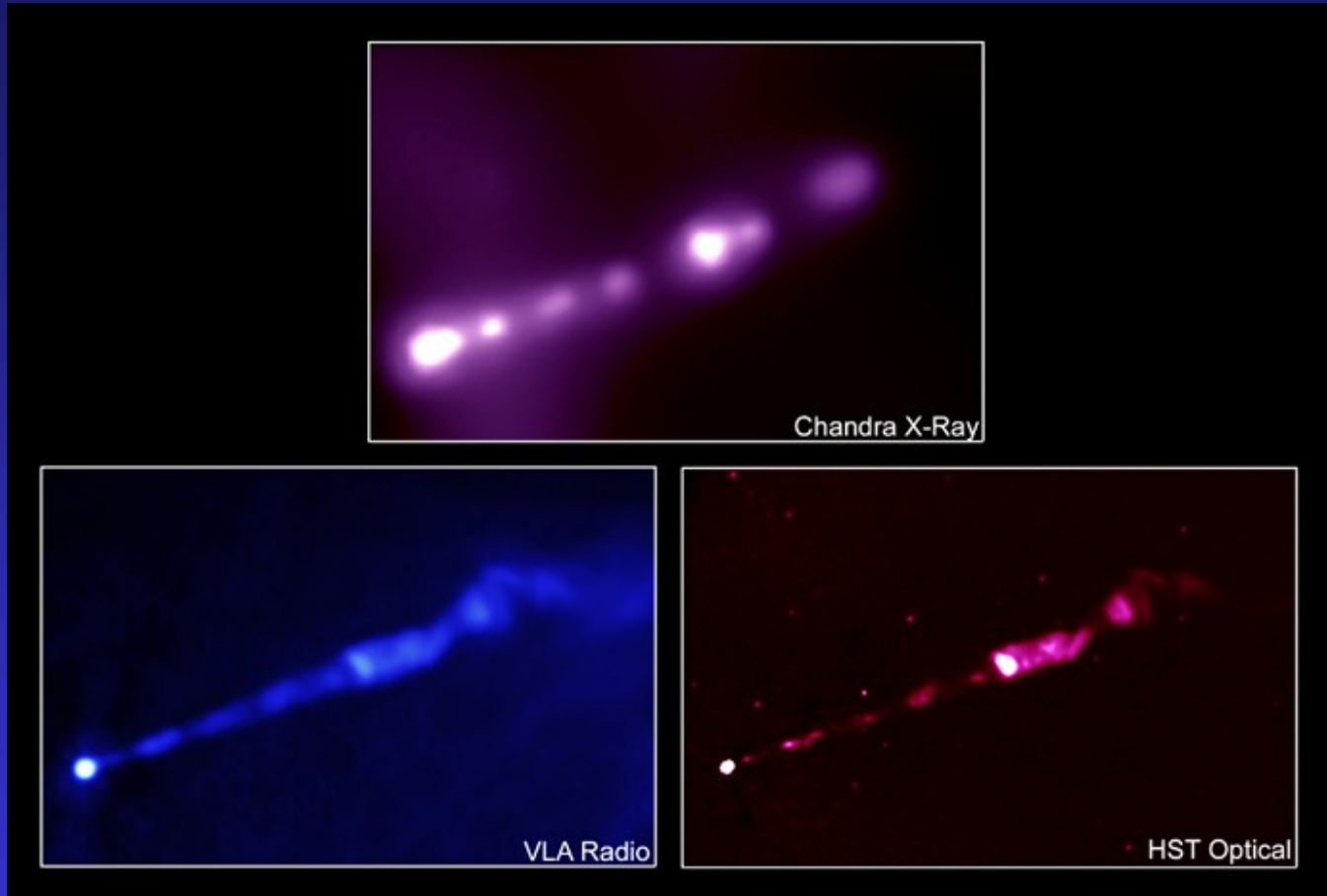
ΠΕΡΙΣΤΡΕΦΟΜΕΝΗ Μ.Ο. KERR ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ

Εικόνα 21: Ορίζοντας γεγονότων και εργόσφαιρα μελανής οπής. Εντός της εργόσφαιρας, ένα σώμα εξαναγκάζεται σε περιστροφή [21].

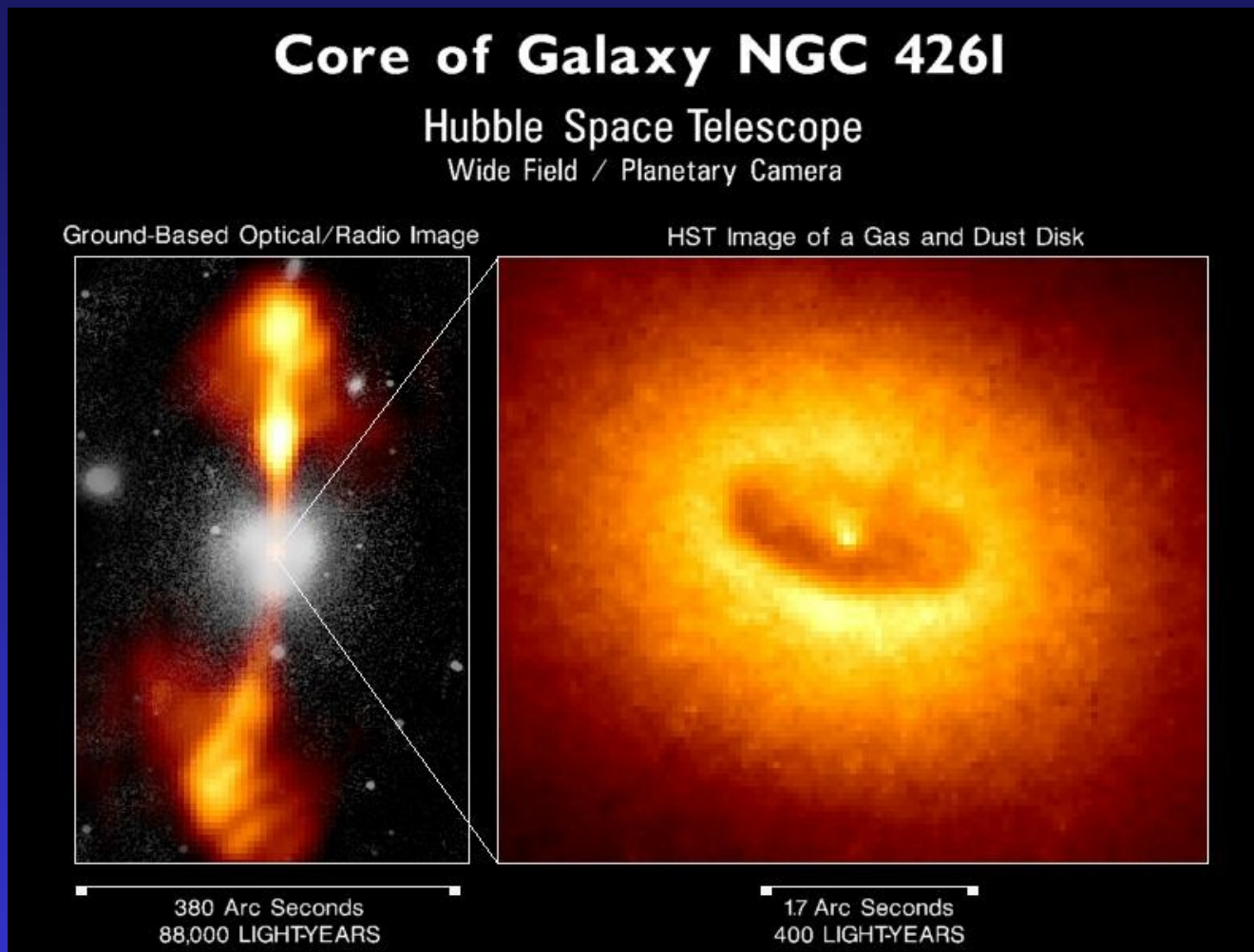
ΠΙΔΑΚΑΣ ΤΗΣ ΓΑΛΑΞΙΑΚΗΣ ΜΕΛΑΝΗΣ ΟΠΗΣ Μ87

Κόμβοι: Ακτινοβολία Synchrotron

Εικόνα 22: Πίδακας από τη γαλαξιακή μελανή οπή M87, σε ακτίνες-Χ, ραδιοκύματα και οπτικό. Φαίνεται η μη-ομαλή μορφή του πίδακα, που σχηματίζει κόμβους. Οι κόμβοι προέρχονται από ηλεκτρόνια υψηλής ενέργειας στους πίδακες, που κινούνται γύρω από τις μαγνητικές γραμμές και ακτινοβολούν λόγω της επιτάχυνσης τους [22].

ΓΑΛΑΞΙΑΚΗ ΜΕΛΑΝΗ ΟΠΗ NGC 4261

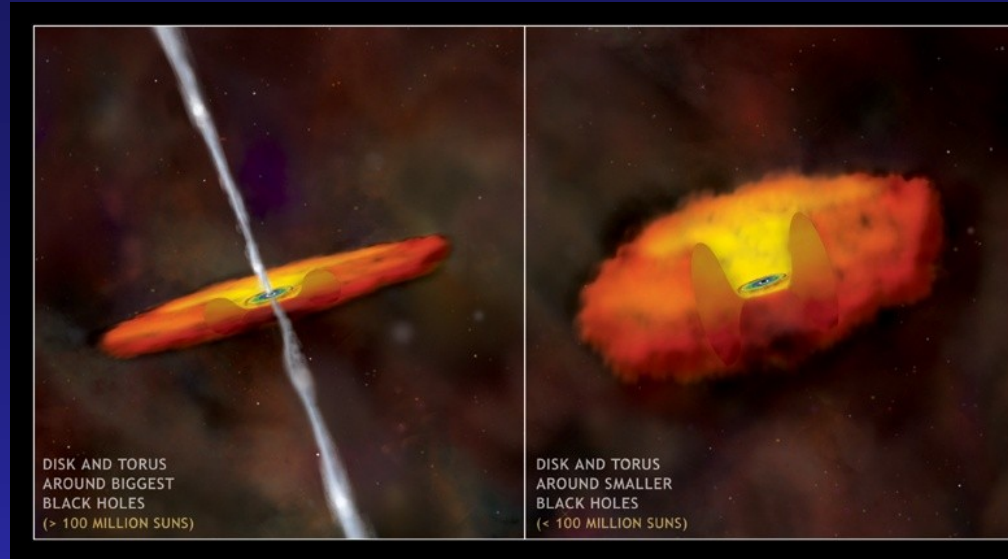

Εικόνα 23: Αριστερά: Εικόνα του γαλαξία NGC 4261 από επίγειο τηλεσκόπιο στο οπτικό (λευκό) και στα ραδιοκύματα (πορτοκαλί), όπου και φαινονται οι πίδακες, μήκους 88.000 ετών φωτός. Δεξιά: Εικόνα από το Hubble Space Telescope αποκαλύπτει δίσκο αερίου και σκόνης που πιθανότατα τροφοδοτεί μελανή οπή στο κέντρο του γαλαξία [23].

ΑΣΤΡΟΦΥΣΙΚΟΙ ΠΙΔΑΚΕΣ

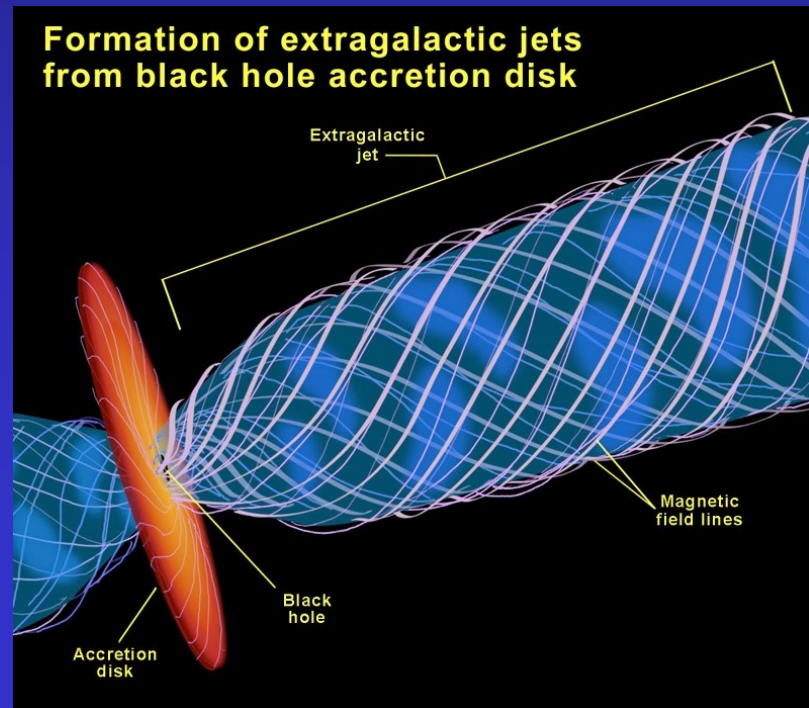
Ισχυρός πίδακας υπάρχει γύρω από τις βαρύτερες μελανές οπές.

Εικόνα 24: Πίδακας σε μεγάλη μελανή οπή (αριστερά) [24].

Ο πίδακας σταθεροποιείται από μαγνητικά πεδία.

Εικόνα 25: Καλλιτεχνική αναπαράσταση των μαγνητικών πεδίων του πίδακα μελανής οπής [25].

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Accretion Disks
James Schombert, Astronomy 122 Lecture Notes
University of Oregon
<http://abyss.uoregon.edu/~js/ast122/lectures/lec19.html>
2. New Evidence for Black Holes
NASA Science News
http://science1.nasa.gov/science-news/science-at-nasa/2001/ast12jan_1/
3. "Black" Black Holes: Chandra Uncovers New Evidence for Event Horizons Surrounding Black Holes
Credit: NASA/CXC/M.Weiss
<http://chandra.harvard.edu/photo/2001/blackholes/index.html>
4. Spectrum of Gas Disc in Active Galaxy M87
Credit: Holland Ford, Space Telescope Science Institute/Johns Hopkins University; Richard Harms, Applied Research Corp.; Zlatan Tsvetanov, Arthur Davidsen, and Gerard Kriss at Johns Hopkins; Ralph Bohlin and George Hartig at Space Telescope Science Institute; Linda Dressel and Ajay K. Kochhar at Applied Research Corp. in Landover, Md.; and Bruce Margon from the University of Washington in Seattle NASA/ESA
<http://www.spacetelescope.org/images/opo9423b/>

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

5. Chandra Image of Sgr A* with Labels
Credit: NASA/CXC/MIT/F.K. Baganoff et al.
<http://chandra.harvard.edu/photo/2003/0203long/more.html>
6. Chandra Close-up of Sgr A* & X-ray Jet with Labels
Credit: NASA/CXC/MIT/F.K. Baganoff et al.
<http://chandra.harvard.edu/photo/2003/0203long/more.html>
7. Sagittarius A*: Stars Surprisingly Form in Extreme Environment Around Milky Way's Black Hole
Credit: X-ray: NASA/CXC/MIT/F.K. Baganoff et al.;
Illustration: NASA/CXC/M. Weiss
<http://chandra.harvard.edu/photo/2005/sgra/>
8. The orbits of stars within the central 1.0 X 1.0 arcseconds of our Galaxy
Credit: Keck/UCLA Galactic Center Group
(Image created by Prof. Andrea Ghez and her research team at UCLA and are from data sets obtained with the W. M. Keck Telescopes)
<http://www.astro.ucla.edu/~ghezgroup/gc/pictures/orbitsOverImage12.shtml>
9. The motion of a star around the Central Black Hole in the Milky Way
Credit: ESO (European Southern Observatory)
<http://astronomy.swin.edu.au/cosmos/C/Centre+Of+The+Milky+Way>

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

10. Black Holes Shed Light on Galaxy Formation
Credit: NASA and Karl Gebhardt (Lick Observatory)
<http://hubblesite.org/newscenter/archive/releases/2000/22/image/a/>
11. Equivalence Principle,
ThinkQuest (Copyright - display for educational and noncommercial purposes)
<http://library.thinkquest.org/04apr/01330/currentphysics/generalrelativity.htm#>
13. Modern Tests of the Equivalence Principle, NASA Science News,
http://science1.nasa.gov/science-news/science-at-nasa/2007/18may_equivalenceprinciple/
14. Gravitational Redshift,
Wikimedia Commons (Author Unspecified)
Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 Unported license
http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gravitational_red-shifting.png
16. Hubble captures a "five-star" rated gravitational lens
ESA, NASA, Keren Sharon (Tel-Aviv University) and Eran Ofek (CalTech)
<http://www.spacetelescope.org/images/heic0606a/>
17. Hubble captures a 'five-star' rated gravitational lens
<http://spacespin.org/article.php?story=hubble-captures-quintuple-quasar>

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

18. Gravitational Lens
Red Orbit Website
http://www.redorbit.com/education/reference_library/space_1/universe/2574698/gravitational_lens/
19. Rays of light being effected by a Black Hole
Newbury Astronomical Society, Absolute Beginners - Black Holes
<http://naasbeginners.co.uk/AbsoluteBeginners/Blackholes.htm>
20. Schwarzschild radius, "The Physical Universe" lecture notes: Lecture 19,
Prof. Ann Zabludoff (Instructor), Mr. Alan Aversa (Teaching Assistant)
The University of Arizona
<http://atropos.as.arizona.edu/aiz/teaching/nats102/lecture19.html>
21. Ergosphere, Wikimedia Commons
Author: User MesserWoland
Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 Unported license
<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ergosphere.svg>
22. M87 Jet: Chandra Sheds Light on the Knotty Problem of the M87 Jet
Credit: X-ray: NASA/CXC/MIT/H.Marshall et al. Radio: F. Zhou, F.Owen
(NRAO), J.Biretta (STScI) Optical: NASA/STScI/UMBC/E.Perlman et al.
<http://chandra.harvard.edu/photo/2001/0134/>

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

23. Dust Disk Fuels Black Hole in Giant Elliptical Galaxy NGC 4261
Credit: Walter Jaffe/Leiden Observatory, Holland Ford/JHU/STScI, NASA
<http://hubblesite.org/newscenter/archive/releases/1992/27/image/b/>
24. Illustrations of Disks around Black Holes
Credit: NASA/CXC/M.Weiss
<http://chandra.harvard.edu/resources/illustrations/blackholes2.html>
25. Very Long Baseline Array Reveals Formation Region of Giant Cosmic Jet Near a Black Hole
Credit: NASA, Ann Field (Space Telescope Science Institute)
<http://hubblesite.org/newscenter/archive/releases/1999/43/image/e/>

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: Νικόλαος Τρυφωνίδης

Θεσσαλονίκη, 31 Μαρτίου 2014

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

